

Зінаїда Гінтерс,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
ORCID ID 0000-0002-8307-929X,
gipterszina@gmail.com

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА ДІТЕЙ І ДОРΟΣЛИХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено проблеми економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях у педагогічній теорії XIX – першої половини XX століть. Проаналізовано педагогічні ідеї вітчизняних та зарубіжних науковців, їх погляди на проблему кооперативно-економічної освіти дітей і дорослих, здійснено адаптацію методологічного інструментарію філософії, історії, культурології, соціології, психології та інших наук до вивчення ідеї розвитку економічної освіти дітей та дорослих як історико-педагогічного феномена. Достовірність вивчення проблеми підтверджено комплексним застосуванням взаємопов'язаних методів дослідження, зокрема: історико-системного та порівняльного; пошуково-бібліографічного; історико-педагогічного; класифікації та систематизації вивчення документації культурно-просвітніх товариств. Теоретичне узагальнення та порівняння опрацьованих матеріалів стало підґрунтям для формулювання висновків про можливість використання історичного досвіду економічної освіти дітей і дорослих в сучасних умовах. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше у вітчизняній педагогічній науці здійснено цілісний аналіз розвитку економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях, що до цього часу не було предметом спеціального дослідження на методологічному, теоретичному і прикладному рівнях. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання в науково-методичному забезпеченні освітньої системи України, підвищенні якості вищої освіти на ринку освітніх послуг. Доведено актуальність проблеми економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях, що знайшло адекватне відображення у педагогічній теорії. Перспективи подальших досліджень потребують проблеми: розвиток економічної освіти дітей і дорослих у контексті полікультурного освітнього простору, теорії економічної освіти дорослих (андрагогіки).

Ключові слова: андрагогіка, діти, дорослі, економічна освіта, західноукраїнські землі, кооперація, освіта дорослих.

Зинаида Гинтерс. Экономическое образование детей и взрослых на западноукраинских землях в педагогической теории: историко-педагогический аспект

В статье исследованы проблемы экономического образования детей и взрослых на западноукраинских землях в педагогической теории XIX – первой половины XX веков. Проанализированы педагогические идеи отечественных и зарубежных ученых, их взгляды на проблему кооперативно-экономического образования детей и взрослых, осуществлена адаптация методологического инструментария философии, истории, культурологии, социологии, психологии и других наук к изучению идеи развития экономического образования детей и взрослых как историко-педагогического феномена. Достоверность изучения проблемы подтверждена комплексным применением взаимосвязанных методов исследования, в частности: историко-системного и сравнительного; поисково-библиографического; историко-педагогического; классификации и систематизации изучения документации культурно-просветительных обществ. Теоретическое обобщение и сравнение обработанных материалов стало основой для формулирования выводов о возможности использования исторического опыта экономического образования детей и взрослых в современных условиях. Научная новизна исследования заключается в том, что в нем впервые в отечественной педагогической науке осуществлен целостный анализ развития экономической образования детей и взрослых на западноукраинских землях, что до сих пор не было предметом специального исследования на методологическом, теоретическом и прикладном уровнях. Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования в научно-методическом обеспечении образовательной системы Украины, повышении качества высшего образования на рынке образовательных услуг. Доказана актуальность проблемы экономического образования детей и взрослых на западноукраинских землях, что нашло адекватное отражение в педагогической теории. Перспективы дальнейших исследований требуют проблемы:

развитие экономического образования детей и взрослых в контексте поликультурного образовательного пространства, теория экономического образования взрослых (андрагогика).

Ключевые слова: андрагогика, дети, взрослые, экономическое образование, западноукраинские земли, кооперация, образование взрослых.

Zinaida Hipters. Economic education of children and adults in Western Ukrainian lands in pedagogical theory: historical-pedagogical aspect

The article deals with the problems of economic education of children and adults in Western Ukrainian lands in the pedagogical theory of the 19th - first half of the 20th centuries. The pedagogical ideas of domestic and foreign scientists are analyzed, their views on the problem of cooperative and economic education of children and adults, adaptation of methodological tools of philosophy, history, cultural studies, sociology, psychology and other sciences to study the idea of economic education education. The validity of the study of the problem is confirmed by the complex application of interrelated research methods, including: historical, systemic and comparative; search and bibliographic; historical and pedagogical; classification and systematic study of documentation of cultural and educational societies. The theoretical generalization and comparison of the materials worked became the basis for formulating conclusions about the possibility of using the historical experience of economic education of children and adults in modern conditions. The scientific novelty of the research is that for the first time in the national pedagogical science, a holistic analysis of the development of economic education of children and adults in Western Ukraine, which until now has not been the subject of special study on methodological, theoretical and application levels. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use in the scientific and methodological support of the educational system of Ukraine, improving the quality of higher education in the market of educational services. The urgency of the problem of economic education of children and adults in Western Ukraine has been proved, which has been adequately reflected in pedagogical theory. The effective use of the accumulated experience will facilitate the versatile preparation of the individual for life, the development of a critical understanding of their own "I", the ability to adapt to the changing world. Prospects for further research need problems: development of economic education of children and adults in the context of multicultural educational space, theory of economic education of adults (andragogy).

Key words: andragogy, children, adults, economic education, western Ukrainian lands, cooperation, adult education.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Євроінтеграція є вагомим чинником соціально-економічного розвитку України. За останнє десятиріччя напрацьовано універсальні принципи взаємодії з географічними сусідами та країнами-членами Європейського Союзу. Аналіз архівних документів, наукових джерел засвідчує, що в історико-педагогічному досвіді українських науковців, освітян є значна кількість винятково цінних для сьогодення здобутків, які можуть бути використані для реформування сучасної системи освіти в Україні. Відомо, що у радянські часи спостерігалось нігілістично-зневажливе ставлення до історико-педагогічних надбань українського соціуму.

Багато подій, фактів, імен, пов'язаних з історією розвитку економічної освіти в Україні, які свідомо замовчувались, є провідними в численних наукових працях і державних актах сучасної України. З цих позицій актуальним є аналіз історико-педагогічного досвіду функціонування економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях XIX – першої половини XX століть та обґрунтування шляхів його продуктивного використання в сучасній освіті.

Особливості економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях на різних історичних етапах висвітлювали І. Андрухів, О. Барвінський, І. Витанович, М. Галушинський, О. Гарасевич, М. Грушевський, А. Качор, Д. Коренець, І. Кулішер, А. Кушинський, К. Левицький, О. Луцький, І. Лучишин, Б. Мартос, В. Навроцький, Д. Рассель, В. Тотоміянц, М. Туган-Барановський, І. Франко, Є. Храпливий, І. Ющишин та інші. Сучасні вітчизняні дослідники аналізують різні аспекти економічної освіти дітей та дорослих (В. Аліман, С. Бабенко, М. Вачевський, А. Вихрущ, С. Злупко, І. Курляк, Л. Лук'янова, О. Михайлов, Н. Ничкало, О. Падалка, І. Прокопенко, Б. Ступарик, Г. Товканець, І. Цепенда, О. Шпак та інші).

Підґрунтям для формулювання висновків і визначення можливостей використання історичного досвіду економічної освіти дітей і дорослих в сучасних умовах стало вивчення проблеми економічної освіти дітей та дорослих на західноукраїнських землях у педагогічній теорії XIX – першої половини XX століть, підтверджених комплексним застосуванням взаємопов'язаних методів дослідження. Серед них, зокрема: історико-системний та порівняльний; пошуково-бібліографічний; історико-педагогічний, статистичний аналіз фактів, явищ; класифікація і систематизація наукових

джерел, вивчення документації культурно-просвітніх товариств; інтерпретація, теоретичне узагальнення та порівняння опрацьованих матеріалів.

Мета статті – дослідження проблеми економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях у педагогічній теорії XIX – першої половини XX століть.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теоретичний та методологічний аналіз окресленої проблеми вимагає необхідності звернутися до джерел формування понять «освіта», «економічна освіта», «освіта дітей», «освіта дорослих», «західноукраїнські землі» тощо. Дефініцію «західноукраїнські землі» досліджували й визначали М. Грушевський, І. Крип'якевич, І. Курляк, І. Лисяк-Рудницький, О. Маланчук-Рибак, З. Нагачевська, Б. Ступарик та ін. «Говорячи про долю західноукраїнських земель, я досі майже не згадував про одну, ... – Підкарпатську Русь», – писав Д. Дорошенко. О. Субтельний у дослідженні «Україна: історія» вживає поняття «західноукраїнські землі» та Західна Україна, подаючи карти із зазначенням підпорядкованості території Західної України іншим державам на різних історичних етапах. Отож, вживання поняття «західноукраїнські землі» в дослідженні стосовно означеного регіону можна вважати цілком правомірним [3, с. 20]. Географічні межі західноукраїнських земель охоплювали території, які наприкінці XVIII ст. опинилися в складі Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, а після її падіння (1918 р.) – у межах Польщі, Румунії та Чехословацької Республіки. Нині до складу західного регіону входить сім областей: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька.

Категорію «освіта», орієнтовану на соціальний запит та потреби особистості, вчені розглядають у таких аспектах:

1) освіта як цінність на рівні держави і суспільства у контексті визнання освітніх пріоритетів, індивідуально-мотивованого і стимульованого ставлення людини до власного навчання, його рівня і якості;

2) освіта як система;

3) освіта як процес, який повинен ґрунтуватися, передусім, на суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх його учасників;

4) освіта як результат, який передбачає досягнення конкретної мети;

5) освіта як духовне надбання соціуму та кожного його представника, що стає передумовою особистісного та суспільного [17, с. 516].

Серед сучасних концептуальних підходів щодо визначення суті освітнього процесу, як доводить С. Яценко, головними є: технократичний, культурологічний, гуманістичний та акмеологічний. Сучасний аналіз засвідчує, що на рівні належного провідними мали би бути три останні підходи. Натомість на практиці ми спостерігаємо факт нової хвилі технократизму, який дегуманізує не лише зміст освіти, а й діяльність особистості, її свідомість та відносини.

Неоднозначність змісту поняття «освіта» спостерігаємо в офіційних документах та у формулюваннях багатьох вчених. До прикладу, у Законі України «Про освіту» присутнє описове, а не сутнісно-змістове поняття «освіта». Зазначається, що «освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави» [6, с. 21]. Опису підлягають мета, засади, принципи, мова освіти, державні стандарти та ін. Такий підхід притаманний і положенням Законів України «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» тощо. Проте академік С. Гончаренко поняття «освіта» визначає у сутнісно-змістовому аспекті: «Освіта – процес і результат засвоєння особистістю певної системи наук, знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості» [5, с. 614]. Відмінність такого визначення від попереднього полягає в тому, що акцентуація спрямовується не на державу чи суспільство, а на особистість, на єдність в її діяльності розумового, морально-естетичного, культурно-творчого аспектів.

Це фундаментальне поняття дозволяє науковцям сучасності визначитися із категорією «освіта дорослих людей України», яке С. Болтівець вважає «практичним втіленням андрагогічних закономірностей і принципів, розроблених андрагогікою як галуззю психолого-педагогічних досліджень» [5, с. 616]. Таке визначення, на нашу думку, не позбавлене описового характеру.

Більш сутнісним, вважаємо, є визначення поняття «освіта дорослих», яке запропонував В. Оконь. Польський учений характеризує освіту дорослих як сукупність формальних і неформальних процесів навчання, що є продовженням або додатковою освітою набутою в школах, а також практичним навчанням, завдяки якому дорослі набувають умінь, збагачують знання,

вдосконалюють професійну кваліфікацію чи здобувають нову кваліфікацію, водночас реалізують можливість участі в соціальному, економічному й культурному розвитку суспільства.

У визначенні категорії «економічна освіта» знаходимо різні трактування. Наприклад, А. Павленко вважає, що «економічна освіта – це освіта, спрямована на аналіз та висвітлення зв'язків, які існують у ринковій економіці між людиною, родиною і державою, вивчення ключових економічних концепцій і законів, розуміння основних впливів економічного середовища на діяльність підприємця, формування особистісної та фахової компетенції» [5, с. 250]. Погоджуючись з автором щодо спрямованості та функціональності економічної освіти, варто підкреслити, що економічна освіта має бути передусім спрямована на всебічний розвиток особистості, домінування духовно-культурних, моральних, гуманістичних цінностей. У формулюванні І. Прокопенка знаходимо синтез різних точок зору при характеристиці цього поняття: «Економічна освіта – це процес і результат оволодіння суб'єктом соціально-економічним досвідом, сприяє формуванню економічної культури на основі засвоєння економічних знань, умінь, розвитку економічного мислення, що дозволяє особистості вірно оцінювати факти і явища економічного життя, встановлювати зв'язки і відношення між ними». Автор зазначає, що економічна освіта пов'язана із формуванням певних рис характеру: працелюбності, заощадливості, діловитості, організованості, самостійності тощо [11, с. 22]. Наведений аналіз свідчить, що поняття «економічна освіта» за своїми змістовими характеристиками охоплює такі складові: а) процесуальність; б) суб'єктність; в) соціально-економічний досвід особистості; г) гносеологічність; д) взаємодію.

Такий підхід не викликає особливих заперечень, проте, на нашу думку, тут слабо вираженим залишився діяльнісний аспект, а він є надто сутнісним.

Трактування ключових понять проблеми економічної освіти, як вони визначаються сучасними вченими, спонукає до з'ясування їх генези, розуміння західноукраїнськими науковцями ХІХ – першої половини ХХ століть. Джерела свідчать, що українські вчені цього періоду у визначенні понять «освіта», «освіта дорослих», «економічна освіта» переважно дотримувалися, з одного боку, європейської традиції, а з іншого – зберігали й розвивали національні підходи та традиції в освіті та вихованні. Це помітно, наприклад, як на застосуванні ідей сенсуалізму, так і послідовному дотриманні християнських положень. Загальновідомо, що сенсуалістичний підхід в обґрунтуванні провідних положень стосовно освіти, навчання, виховання започаткували Я. А. Коменський, Дж. Локк та ін. Зокрема, Я. А. Коменський писав, що початок пізнання повинен завжди виходити із почуттів, оскільки ніщо не існує в пізнанні, чого б раніше не було у відчутті. Освіта, на думку відомого педагога, має право називатися такою, якщо вона ґрунтується на засадах науковості. «Під іменем *наукової освіти* ми розуміємо будь-яке знання речей, мистецтв і мов». Освіта є могутнім засобом підготовки людини до життя: нинішнього і майбутнього. Вона повинна зробити її мудрою, чесною, святою. Лише така освіта дає можливість людині керуватися в житті власним розумом, а не чужим. Здобувати освіту повинні всі, легко, без примусу, а процес навчання має бути природовідповідним і слугувати головній меті людини – бути у вічному блаженстві з Богом [7, с. 188].

Один із перших подвижників ідеї економічної освіти Самуїл Гартліб, послідовник Ф. Бекона, який у 40-х – 50-х роках ХVІІ ст. проповідував необхідність реформування освіти в дусі реалізму й практицизму, розробив перший в історії сучасної Європи план сільськогосподарської школи. Ще раніше С. Гартліб посилено пропагує ідеї Я. А. Коменського, залучає до обговорення педагогічних питань талановитого економічного мислителя й першого теоретика статистики В. Петті. Разом вони працюють над сутністю і змістом трудової школи. Зазначимо, що в той час думка про практичну економічну й технічну освіту взагалі була надзвичайно популярною. Дж. Локк писав, що завдання освіти полягає не в тому, щоб дати молодим людям досконалі знання однієї з наук, а в тому, щоб дати такий розвиток, який найбільшою мірою зробив би їх здатними до будь-якої науки, коли вони займуться нею самостійно. «Хоча рахівництво не допоможе джентльмену набути багатства, проте немає більш вірного і корисного способу зберегти те багатство, яким він володіє. ... багато хто робив помилки, сам того не помічаючи, лише тому, що не турбувався про рахунки або не вмів їх вести. Тому я радив би будь-якому джентльмену ґрунтовно вивчати рахівництво», – писав учений [9, с. 295].

Видатний педагог-гуманіст Й. Песталоцці у навчанні й вихованні дотримувався сенсуалістичного підходу: «Будь-яке навчання людини – є не що інше, як мистецтво сприяння прагненню до свого власного розвитку, і це мистецтво значною мірою ґрунтується на відповідності гармонії вражень, які повинні бути сприйняті дитиною з відповідним рівнем розвитку її сил. Таким чином, у враженнях, які мають засвоїтися дитиною під час навчання, варто встановити послідовність;

її початок і розвиток мусять повністю відповідати початку і розвитку тих сил, які належить сформулювати у дитини» [10, с. 81].

Такі ж підходи визнавали західноукраїнські культурно-освітні діячі, педагоги, психологи. Зокрема, О. Духнович писав, що виховати людину – це означає передусім пробудити в ній духовні переживання, допомогти розкритися внутрішнім силам, стати людині вільною, гідною і цілісною. Почуттєва сфера особистості, на думку О. Макарушки, є первинною основою розвитку дитини. Вона постійно змінюється, перебуває у русі. У навчанні й вихованні учитель повинен постійно звертати увагу на емоційний стан вихованців: позитивні (веселість, подив, захоплення, наснага) та негативні (сум, гнів, журба), а також враховувати відмінності почуттєвої сфери хлопчиків і дівчаток: дівчатка більш емоційні, а тому й більш вразливі.

Раціоналістичний підхід у розумінні поняття «освіта» найбільш рельєфно сформулював Г. Гегель, який вважав, що прогресивний розвиток духа залежить від рівня освіти. Причому сфера освіти стосується лише одиничних суб'єктів як таких, з тим «... щоб загальний дух у них отримав здійснення» [2, с. 39]. Проте вчений зазначав, що одна лише освіта ще не робить людину досконалою; такою вона стає завдяки власній мисленнєвій турботі про свої нагальні інтереси. Подібно ж і народи лише тоді досягають зрілості, коли отримують можливість самостійно задовольняти свої матеріальні і духовні інтереси. Отже, наголошує Г. Гегель, *освіта* – це свобода, рай духа, звільнення від примітивного природного стану. «Освіченими можна вважати передусім тих людей, які здатні робити все те, що роблять інші, не підкреслюючи свою винятковість, тоді як у людей неосвічених кидається в очі саме ця винятковість, оскільки їх поведінка не відповідає загальним властивостям речей. У своїх відносинах з іншими людьми неосвічена людина легко може їх образити, оскільки вона діє за спонуканням власних почуттів, не зважаючи на рефлексію почуттів інших».

Раціоналістичний підхід у розумінні сутності освіти притаманний багатьом західноукраїнським педагогам. Згідно з їх поглядами, лише розум є джерелом наукового знання й критерієм істинності. Дитина здатна до навчання з народження. Тому освіта – це передусім інтелектуалізм, розумність; почуття відіграють другорядну роль. Серед обов'язків учителя щодо розвитку мислення дитини І. Бартошевський наголошував на необхідності «докласти зусиль, щоб розвинути і виховати розум вихованця до найбільш можливої досконалості і пристосувати цей розум до найкориснішого виконання його потрійної діяльності (творення понять, оцінок і висловів)» [1, с. 214].

І. Франко акцентує увагу на розумовому вихованні і зазначає, що в школах, гімназії, кожній освітній інституції має закладатися найвища, найдорожча здібність – «власного думання», мислити не лише планіметрично (одномірно), а й стереометрично (багатомірно, всебічно).

В європейській психолого-педагогічній думці досліджуваного періоду потужного розвитку набуває *теорія антропологізму*, яка обґрунтовує сутність освіти, навчання і виховання людини у її взаємозв'язку із навколишнім середовищем, пізнанням Бога. Підвалини цієї теорії заклав І. Кант, у якого філософська антропологія – це вчення про людину, про її душу і дух. Метою освіти є удосконалення природи людини, передусім формування моральності, культури. «В людстві існує багато задатків, і наше завдання – пропорційно розвивати природні здібності і розкривати властивості людини із перших зародків, робити слід так, щоб людина досягала свого призначення» – писав філософ. Талейран, визначаючи мету освіти, писав: «Мета освіти ... полягає в удосконаленні людини у всіх її вікових станах і в нескінченному служінні просвітництву й досвіду людства, благу кожного і благу всього суспільства». На думку вченого, освіта є справжнім мистецтвом виявляти в людині всю її цінність. Лише завдяки освіті людина здатна користуватися своїми правами, бути щасливою. Кондорсе вважав, що дітям необхідні знання з математики, історії, хімії, етики, суспільствознавства, щоб їм були більш зрозумілими економічні, комерційні питання. Це ж стосується й освіти дорослих: враховуючи постійний науково-технічний прогрес, доросла людина має активно вивчати нові методи економіки як у промисловості, сільському господарстві, так і власному побуті [3, с. 26–27].

Ідею християнського антропологізму обстоював Г. Сковорода. «Якщо всіляке буде премудра і блаженна натура, тоді хто, як не вона, зцілює і навчає? Будь-яка справа процвітає, коли вона керує. Тільки не заважай їй», – писав видатний філософ. Освіта є продуктивною, якщо вона ґрунтується на принципі врахування природних задатків людини. Та й сама людина має потурбуватися про те, щоб вибрати собі «споріднену працю» [13, с. 436].

На думку К. Ушинського, дитина ефективно розвивається й самореалізується лише у процесі самодіяльності, активності, тому в процесі освіти доцільно враховувати її внутрішній розвиток. При аналізі сутності та змісті економічної теорії й економічної освіти учений доводить, що «економічне

суспільство протягом всієї середньої і нової історії підносилося до своєї свідомості, проте лише в теорії Адама Сміта досягло свідомості свого основного закону вільної спільності й розподілу праці, спільності й розподілу цією працею самого суспільства». Економічна освіта потрібна і дітям, і дорослим, вона має набуватися безперервно, цілісно, оскільки цілісною є людина [14, с. 79].

Українські педагоги навіть за умов утисків і гноблення не лише продукували, а й впроваджували у навчально-виховний процес ідеї гуманної педагогіки, сутність якої полягає в новому світоглядному підході до людини, як до цілісної, вищої і неповторної цінності.

Аналізуючи проблеми економічної теорії й економічної освіти краю, де в XIX – на початку XX століть дедалі помітніше розвивалися капіталістичні відносини, видатний економіст із українського Закарпаття М. Балудянський доводив, що саме економічна освіта має сприяти творенню державної господарської системи. Економічна освіта має формувати гуманний світогляд громадянина, який дбав би не лише про свій власний прибуток, а користь інших людей, усієї нації. З гуманістичних позицій щодо впровадження економічної освіти серед широких верств населення Західної України виступав В. Навроцький. Учений вважав, що соціальні й економічні відносини краю тісно зв'язані з народною просвітою, котра хоч і не є «єдиним і вистаршаючим средством», але «вона й єсть той сталий Архімедовий пункт, з котрого можна і треба розпочати рух для підвищення народу з його теперішнього стану» [3, с. 29], тобто соціального захисту.

І. Франко в гуманістичному вимірі розглядав роль економічної освіти, викликав у своїх працях інтерес читача до економічних проблем. Їх знання уможливлювало розуміння причин злиднів і зубожіння народних мас, формувало свідомість і водночас кликало до боротьби за дійсно гідне, людське життя. Учений вважав, що кожна доросла людина має добре знати сутність і зміст таких категорій, як «вартість», «товар», «гроші», «капітал», «заробітна плата» [15].

Теоретиком й організатором економічної освіти та освіти дорослих на засадах гуманізму був голова товариства «Просвіта» М. Галушинський, який «...приніс себе ... в жертву високій новітній демократичній ідеї – виховання й освіти найширших народніх мас». На цій ділянці суспільної праці він започаткував нову епоху національної культури – української андрагогії. Питання освіти дорослих М. Галушинський розглядав у контексті духовної єдності всього українського народу, його культурного, соціально-економічного розвитку. У першому в історії проєкті закону про розбудову українського шкільництва, який підготував І. Ющишин у контексті гуманізму й демократизму, записано, що з огляду на потреби слід утворювати курси навчання дітей дошкільного віку, спеціальні фахові курси економічного спрямування для старших дітей. Для дорослих слід організувати «народні Університети», особливо важливою є економічна підготовка учителів [16, с. 138–143].

На зламі XIX–XX століть зароджуються концепції освіти й виховання, що утворили якісно нову теоретичну базу розвитку навчання в Західній Європі і США та отримали назву *реформаторської педагогіки або нового виховання*. Це значною мірою вплинуло на сутність та зміст економічної освіти дітей і дорослих. Головними причинами зміни парадигми освіти і навчання були: невідповідність школи вимогам часу, передусім, потребам індустріально-промислового виробництва у кваліфікованих робітниках та науково-технічних кадрах, що стала не лише освітньою, а й державною проблемою; розвиток науково-технічного прогресу, який вимагав надання учням у школі значно більшого обсягу знань, умінь та навичок; накопичення педагогікою і психологією достатньої для побудови нових концепцій кількості та якості знань про природу дитини, її пізнавальні процеси та особливості розвитку. Провідною ідеєю реформаторської педагогіки став *дитиноцентризм* у його гуманістичному вияві.

Проте ретроспективний аналіз засвідчує, що в цьому напрямі об'єдналися підходи з різними акцентуаціями: представники теорії вільного виховання (Е. Кей, М. Монтессорі, Г. Шарельман) розвивали ідеї Ж.-Ж. Руссо й доводили, що дитина приходить у світ вільною і треба підпорядкувати весь процес навчання саме вільному розвитку дитини. Слід відмовитися від будь-якого примусу у навчанні й вихованні, керуватися пізнавальним інтересом дитини. Представники експериментальної педагогіки (В. Біне, П. Бове, Б. Боулд, О. Декролі, В. Кіппатрік, С. Клапаред, А. Лай, Є. Торндайк, С. Холл, Р. Шульце та ін.) керувалися принципом: йти від дитини, дотримуватися принципу природовідповідності, інтересів і потреб дитини. Дослідниця цієї проблеми Л. Лисенко зазначає, що логічним провадженням зусиль експериментальної педагогіки щодо реформування національних систем освіти на нових засадах була поява значної кількості шкіл, у яких навчально-виховна робота будувалася на принципах, альтернативних традиційним. У кожній з таких шкіл проводилася довготривала експериментально-пошукова робота з апробації й удосконалення тієї чи іншої авторської концепції організації навчально-виховної роботи у навчальному закладі. Такі школи та їх

засновники прагнули дати суспільству зразки для майбутніх освітніх реформ організації ефективного й гуманного навчання і виховання молоді «вже сьогодні», не чекаючи майбутніх реформ [8, с. 175].

Теорію педагогічного прагматизму, як різновид експериментальної педагогіки, обґрунтовували В. Джемс, Д. Дьюї, В. Кіпатрік, Ч. Пірс та ін. Оскільки людина прагне успіху, то весь процес навчання і виховання має бути підпорядкованим тому, щоб зробити людину успішною. Зміст знань, наголошував Д. Дьюї, визначається його практичними наслідками. Звідси – економічна освіта, як дітей, так і дорослих, повинна мати самодостатні методи, форми і засоби розв'язувати проблемні життєві ситуації, ураховуючи досвід особистості. Тому школа не є місцем підготовки людини до життя, а є власне життям в особливій формі. Дж. Дьюї зазначав: «Якщо спробувати визначити елементи філософії освіти в новій освіті, я думаю, ми зможемо встановити низку принципів, спільних для різноманітних прогресивних шкіл, що діють у наш час. Насаджуванню згорі там протиставляється вираження й розвиток індивідуальності; внутрішній дисципліні – свобода дій; навчанню за допомогою книг і вчителів – навчання досвідом; набуттю окремих навичок і вмінь у результаті тренувань – набуття їх як засобів досягнення кінцевої мети, що робить життя особливо привабливим» [4, с. 22–23].

Ідеї експериментальної педагогіки у досліджуваний період на західноукраїнських землях підтримували М. Базник, С. Балей, С. Русова, С. Сірополько, І. Ющишин, Я. Ярема, та ін. Вони наголошували, що стан освіти, й економічної зокрема, потребує докорінного реформування. Оцінюючи здобутки експериментальної педагогіки, С. Русова писала, що «...виховання і навчання мусять відповідати розвитку дитини. З цього і вийшла нова педагогічна течія для утворення живої діяльної школи, а нові демократичні умови соціального життя роблять цю нову психологічну школу єдиною, національною, однаково приступною для всіх верств народу» [12, с. 122].

Зазначимо, що за сучасних ринкових умов часто наголошується на конкуренції, конкурентоспроможності в економічному житті. В тіні залишається не менш вартісна ідея *кооперації*. Для українців, які в досліджуваний час перебували під чужинським гнітом, питання кооперації було питанням життя. Видатні економісти, педагоги в ідеї кооперації вбачали реальну можливість національної єдності та визволення, розробляли теоретико-методологічні й педагогічні положення щодо становлення й функціонування кооперативного шкільництва на західноукраїнських землях. Визначаючи ідеал кооперативного руху, Б. Мартос вважав, що кооперативний рух так само, як політичний, і професійний, і національний, має свої особливі завдання. Але ідеал – той самий: визволення від експлуатації, від будь-якого поневолення, утворення умов, які найбільше сприяють розвитку особи й нації, матеріальному й духовному поступу людства. Серед багатьох особливостей розвитку кооперативного шкільництва, економічної освіти на західноукраїнських землях була та, що у змісті програм, навчальних планів освітніх закладів передбачалася спрямованість у підготовці кадрів для роботи в кооперативах сільськогосподарського зразка. До універсальних закладів, де економічна освіта, у тому числі кооперативна, була на високому фаховому рівні, слід віднести Торговельну школу у Львові, Українську Господарську Академію в Подєбрадах, Український Технічно-Господарський інститут заочного навчання (УТГІ), Український вільний Університет та ін.

Теоретичне обґрунтування економічної освіти дітей і дорослих чітко простежується в діяльності громадських організацій, передусім – це товариства «Просвіта», «Рідна Школа», «Ревізійний Союз Українських Кооператив», «Наукове товариство імені Тараса Шевченка», «Дністер» та ін., які на сторінках часописів обґрунтовували мету, сутність і зміст економічної освіти, доводили ці ідеї до учнівської, студентської молоді та дорослих. Потужними у цьому контексті були видання товариств «Рідна Школа», «Кооперативна Республіка», «Взірцевий господар», «Господарсько-кооперативний часопис», «Календар “Просвіти”» та ін. Питання, пов'язані із змістом, методами, формами і засобами економічної освіти дітей і дорослих, обговорювалися на засіданнях економічної секції НТШ, економічних конгресах, з'їздах, конференціях тощо (Перший Український Просвітньо-Економічний конгрес (1909 р.), Перший Український Педагогічний з'їзд, 2–3 листопада 1935 р. у Львові, Наукові конференції в Стокгольмі (1927), Відні (1930), Найдорфі (Швейцарія, 1932) та ін.). У працях багатьох науковців проаналізовано головні положення матеріалів і рішень цих зібрань.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здійснене дослідження дозволяє зробити висновок, що питання економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях ХІХ – початку ХХ століть було злובоденним, що знайшло адекватне відображення у педагогічній теорії науковців зазначеного періоду. Провідні педагоги, культурно-просвітні діячі, економісти здійснювали пошук у визначенні поняттєвого апарату: «освіта», «економічна освіта», «освіта дорослих» як у руслі європейської традиції, так і на засадах особливостей розвитку національної

самобутності. Українські педагоги намагалися привносити елемент гуманності не лише в теорію, а й практику навчально-освітнього процесу.

Вектор розвитку освіти кінця XX – початку XXI століття можна визначити як шлях подолання жорсткої детермінованої системи освіти за допомогою розширення меж традиційних систем освіти; усунення різних обмежень, набуття більшої гнучкості; розкріпачення індивіда в процесі навчання. Головним завданням сучасної освіти дітей і дорослих стає створення необхідних умов для навчання людини як засобу реалізації її життєвих цілей з огляду на суспільні проблеми і потреби, а зміна ролі освіти в житті дорослої людини та суспільства полягає в тому, що вона з соціального інституту все більше перетворюється на сферу послуг. Раніше основною метою освіти була підготовка молодшої людини до виробничого життя, тепер же вона покликана забезпечити різнобічну підготовку індивіда до життя у всіх його проявах, а також розвинути критичне осмислення власного «Я» та навколишньої дійсності, здатність адаптуватися до змін навколишнього світу.

Перспективи подальших досліджень потребують проблеми: розвиток економічної освіти дітей і дорослих у контексті полікультурного освітнього простору та теорії економічної освіти дорослих (андрагогіки) за умов ринкової економіки, використання історико-педагогічного досвіду у справі розповсюдження фінансово-економічної грамотності серед різних вікових груп населення, впровадження здобутків педагогічної думки України в теорію і практику економічної освіти дітей і дорослих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартошевський І. Педагогіка руска або наука о воспитаніи. Львів: наклад автора. Типогр. Ставропигийського ін-та під управл. І. Пухира, 1891. 392 с.
2. Гегель Г. Философия духа. Энциклопедия философских наук: В 3-х т. Т. 3 / Отв. ред. Е. П. Ситковский; Ред. коллегия: Б. М. Кедров и др. М.: Мысль, 1977. 471 с.
3. Гіттерс З. В. Економічна освіта дітей і дорослих на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століть). Монографія. К.: УБС НБУ, 2014. 479 с.
4. Дьюї Дж. Досвід і освіта. – Львів: Кальварія, 2003. 84 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; Гол. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Закон України «Про освіту»: Офіц. вид. / Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти. – К.: Парламентське вид-во, 2004. С. 21–52.
7. Коменский Я. А. Великая дидактика. Хрестоматия по истории педагогики: В 5-ти т. М.: Госучпедгиз, 1935. Т. 1: Античный мир. Средние века. Начало нового времени / Под общей ред. С. А. Каменева. С. 176–232.
8. Лисенко Л. О. Становлення та розвиток експериментальної педагогіки в розвинутих країнах заходу (кінець XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Кіровоградський державний пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2008. 248 с.
9. Локк Дж. Мысли о воспитании. Античный мир. Средние века. Начало Нового времени: Хрестоматия по истории педагогики / Под ред. С. А. Каменева. М.: Госучпедгиз, 1935. С. 260–295.
10. Песталотци И. Г. Как Гертруда учит своих детей. Попытка дать матерям наставление, как самим обучать своих детей. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. М.: Педагогика, 1981. Т. 1 / Под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. С. 62–212.
11. Прокопенко І. Ф. Теоретичні та методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх та професійних навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук у формі наукової доповіді. 13.00.04; 13.00.01 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 1996. 67 с.
12. Русова С. Педагогічні основи нової школи. Софія Русова: 3 маловідомого і невідомого. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / Упорядники О. Джус, З. Нагачевська. С. 121–128.
13. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с.
14. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Твори: В 6 т. К.: Рад. школа, 1952. Т. 4 / Відп. за укр. видання Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров. С. 28–451.
15. Франко І. Я. Статистика яко метода і яко наук. Збір. Творів: У 50-ти т. К.: 1985. Т. 44. Кн. 1.
16. Ющишин І. Проект на зміну державного шкільного Закону з дня 14 мая 1869 року. Львів, 1913 // Ступарик Б. М., Моцюк В. Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.). Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1995. 173 с.
17. Яценко С. Л. Освіта як інститут духовності суспільства // Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». Вип. 1. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. С. 514–525.

REFERENCES

1. Bartoshevs'kyi, I. (1891). Pedahohika ruska abo nauka o vospityanyu [Pedagogy Russian or the science of education]. L'viv: nakl. avtora. Typohr. Stavropyhyys'koho in-ta pid upravl. I. Pukhyra. 392 [in Ukrainian].
2. Gegel', G. (1977). Filosofiya dukha [Philosophy of the Spirit]. Entsiklopediya filosofskikh nauk: V 3-kh t. T. 3 / Otv. red. Ye. P. Sitkovskiy; Red. kollegiya: B. M. Kedrov i dr. M. Mysl'. 471 [in Russian].
3. Hipters, Z. V. (2014). Ekonomichna osvita ditey i doroslykh na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh (XIX – persha polovyna XX stolit') [Economic education of children and adults in Western Ukrainian lands (XIX - first half of XX centuries)]. Monohrafiya. K. UBS NBU. 479 [in Ukrainian].
4. D'yuyi, Dzh. (2003). Dosvid i osvita [Experience and education]. L'viv. Kal'variya. 84 [in Ukrainian].
5. Entsyklopediya osvity (2008). [Ecyclopedia of Education]. Akad. ped. nauk Ukrayiny; Hol. red. V. H. Kremen'. K. Yurinkom Inter. 1040 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» (2004). [Law of Ukraine «On Education»]. Ofits. vyd. Verkhovna Rada Ukrayiny. Komitet z pytan' nauky i osvity. K. Parlament's'ke vyd-vo. 21–52. [in Ukrainian].
7. Komenskiy, YA. A. (1935). Velikaya didaktika [Great didactics]. Khrestomatiya po istorii pedagogiki: V 5-ti t. M.: Gosuchpedgiz. T. 1: Antichnyy mir. Sredniye veka. Nachalo novogo vremeni. Pod obshchey red. S. A. Kameneva. 176–232 [in Russian].
8. Lysenko, L. O. (2008). Stanovlennya ta rozvytok eksperymental'noyi pedahohiky v rozvynutykh krayinakh zakhodu (kinets' XIX – pochatok XX st.) [Formation and development of experimental pedagogy in developed countries of the West (end of XIX - beginning of XX century)]. Dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01/ Kirovohrads'ky derzhavnyy ped. un-t im. Volodymyra Vynnychenka. Kirovohrad. 248 [in Ukrainian].
9. Lokk, Dzh. (1935). Mysli o vospitanii [Thoughts on education]. Antichnyy mir. Sredniye veka. Nachalo Novogo vremeni: Khrestomatiya po istorii pedagogiki. Pod red. S. A. Kameneva. M. Gosuchpedgiz. 260–295 [in Russian].
10. Pestalotstsi, I. G. (1811). Kak Gertruda učit svoikh detey Popytka dat' materyam nastanovleniye, kak samim obuchat' svoikh detey [How Gertrude teaches his children. An attempt to give mothers an instruction on how to educate their children themselves]. Izbrannyye pedagogicheskkiye sochineniya: V 2 t. M.: Pedagogika. T. 1. Pod red. V. A. Rotenberg, V. M. Klarina. S. 62–212 [in Russian].
11. Prokopenko, I. F. (1996). Teoretychni ta metodychni osnovy ekonomichnoyi osvity v zahal'noosvitnikh ta profesiynykh navchal'nykh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of economic education in general and professional educational institutions]. Dys. ... d-ra ped. nauk u formi naukovoï dopovidi. 13.00.04; 13.00.01 / Instytut pedahohiky i psykholohiyi profesiynoyi osvity APN Ukrayiny. K. 67 [in Ukrainian].
12. Rusova, S. (2006). Pedahohichni osnovy novoyi shkoly [Pedagogical foundations of the new school]. Sofiya Rusova: Z malovidomoho i nevidomoho. Ivano-Frankivs'k: Hostynets'. CH. 1: «Nestorka ukrayins'koyi pedahohichnoyi literatury...» / Uporyadnyky O. Dzhus, Z. Nahachevs'ka. S. 121–128 [in Ukrainian].
13. Skovoroda, H. (1995). Piznay v sobi lyudynu [Know yourself in man]. Per. M. Kashuba; Per. poeziyi V. Voytovych. L'viv: Svit. 528 [in Ukrainian].
14. Ushyns'kyi, K. D. (1952). Lyudyna yak predmet vykhovannya. Sproba pedahohichnoyi antropolohiyi [Man as a subject of education. The attempt of pedagogical anthropology]. Ushyns'kyi K. D. Tvory: V 6 t. K.: Rad. shkola. T. 4. Vidp. za ukr. vydannya H. S. Kostyuk, S. KH. Chavdarov. 28–451 [in Ukrainian].
15. Franko, I. YA. (1985). Statystyka yako metoda i yako nauk [Statistics of what method and what sciences]. Franko I. YA. Zibr. Tvoriv: U 50-ty t. K. T. 44. Kn. 1 [in Ukrainian].
16. Yushchyshyn, I. (1995). Proekt na zminu derzhavnoho shkil'noho Zakona z dnya 14 maya 1869 roku. L'viv, 1913 [Draft for the amendment of the State School Law of May 14, 1869. Lviv, 1913]. Stuparyk B. M., Motsyuk V. D. Ideya natsional'noyi shkoly ta natsional'noho vykhovannya v pedahohichniy dumtsi Halychyny (1772–1939 rr.). Kolomyia: Vydavnycho-polihrafichne tovarystvo «Vik». 173 [in Ukrainian].
17. Yatsenko, S. L. (2009). Osvita yak instytut dukhovnosti suspil'stva [Education as an Institute for the Spirituality of Society]. Materialy naukovykh-praktychnoyi konferentsiyi «Paradyhma tvorennya v suchasniy nausti: na shlyakhu do intehrovanoho svitohlyadu». Vyp. 1. Ostroh: Vyd-vo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». 514–525 [in Ukrainian].